

כופין על מידת סדום

מקורות

ב"ב יב עמ' ב "אמר רב הונא" – יג עמ' א "בקרנא זול"; המקורות שבמסורת הש"ס אות ו; ר"י מיגש; רמב"ם הל' שכנים פי"ב הל' א-ג ונו"כ; רבנו יונה ד"ה "ההוא גברא דזבין ארעא" וד"ה "מתקיף לה רב יוסף"; רא"ש סי' מו-מח; נימו"י ח עמ' א בדפי הרי"ף ד"ה "אמר רב יוסף"; רשב"א; תוס' ב"ק כ עמ' ב ד"ה "הא איתהנית"; מרדכי ב"ק פרק שני אות טז (מחלוקת בין ראבי"ה לי"מ); רמב"ם הל' שכנים פ"ז ה"ח; שו"ע חו"מ סי' שסג סע' ו, פת"ש שם סק"ג; נחלת-דוד ב"ב יב עמ' ב ד"ה "כגון זה"; שיעורי ר' שמואל רוזובסקי ב"ב יב עמ' ב ד"ה "כופין" (בגמרא ובתוס').

שאלות

- א. מהי מידת סדום שעליה מדובר? רש"י ד"ה "על מדת סדום", רגמ"ה כאן. האם דין כופין על מידת סדום הוא כמו דין כפייה על המצוות עד שיאמר רוצה אני, או שאין לו זכות בדבר לעכב ואי"צ להסכמתו? שיעורי ר' שמואל רוזובסקי.
- ב. מהם המקרים בהם מצאנו דין כופין עמ"ס? מה היסוד המשותף לכל המקרים? המקורות במסורת הש"ס על הדף.
- ג. למה הגמרא משתמשת כאן במושג "כופין עמ"ס", בעוד שהמקור לדינא דבר מצרא הוא "ועשית הישר והטוב" (ב"מ קח עמ' א)? שטמ"ק ד"ה "אמר רבא" בשם תוס' רא"ש, ר' יונה כאן סד"ה "ההוא גברא דזבין ארעא".
- ד. מה היחס בין סוגיית זה נהנה וזה לא חסר לדין כופין עמ"ס? האם יכול להיכנס לכתחילה לחצר שאינה עשויה להשכיר מדין כופין עמ"ס? תוס' ד"ה "כגון זו", תוס' ב"ק כ עמ' ב ד"ה "הא איתהנית", מרדכי ב"ק פרק שני אות טז (מחלוקת בין ראבי"ה לי"מ), רמב"ם הל' שכנים פ"ז ה"ח, שו"ע חו"מ סי' שסג סע' ו, פת"ש שם סק"ג. מהם גבולות המחלוקת בין רבה לרב יוסף בדין כופין עמ"ס? אימתי מודה רב יוסף ואימתי מודה רבה?
- ה. האם מחלוקתם של אב"י ורבא קשורה למחלוקת רבה ורב יוסף? תוד"ה "כגון זה", רבנו יונה ד"ה "מתקיף לה רב יוסף", רשב"א ד"ה "וא"ת לדעת רבה".
- ו. מהן סברות מחלוקתם של ר' יונה והמפרשים המובאים בסוף דבריו? עי' הערת המהדיר עליו מס' 450, ושיעורי ר' שמואל כאן.

- ז. מה הנימוק לטענת "מעלין ליה עליוא כנכסי דבי בר מריון" רש"י, תוד"ה "מעלין", רא"ש סי' מו, רשב"א, ר"י מיגש.
- ח. כיצד פסק הרמב"ם בסוגייתנו? מה הקשיים בשיטתו וכצד מיישבים אותם? ר"י מיגש, רשב"א ד"ה "הא דאמר רבה" וד"ה "וקיימא לן כרב יוסף" (עיין הערת מהדיר מס' 52), נו"כ על הרמב"ם.
- ט. מהו עיקר דין החלוקה בשדות לפני טענות הצדדים וסברת כופין עמ"ס? רא"ש סי' מז-מח, נח"ד ד"ה "כגון זה". מה דעת רש"י בדיון זה?

מהלך השיעור

מקור למושג "מידת סדום" והדוגמאות בהן מצאנו דין זה. משמעות הכפיה – דין בגברא עד שיאמר רוצה אני או דין בחפצא. היחס בין כפיה על מידת-סדום לבין דינא דבר-מצרא וסוגיית זה נהנה וזה לא חסר. גבולות דין כופין עמ"ס. היחס בין מחלוקת אביי ורבא למחלוקת רבה ורב יוסף. מתי יש זכות לומר "מעלין ליה" – האם טענה זו שרירותית או מנומקת. שיטת הרמב"ם בהבנת מושג הכפיה ומהלך הסוגיא לדבריו. יסוד דין חלוקת שדות בגורל – האם בכל שדה או בסך הכולל שלהן? הנפק"מ בין שיטות רש"י ותוס' ע"פ נחלת-דוד.

שיעור

א. מהי מידת סדום?

שלשה מקרים בסוגייתנו בהם עסק רב יוסף:

מי שקנה קרקע הסמוכה למיצר "בי נשייה" (או "בי נשי") ואח"כ נפלה לו ירושה שמיצר אחד שלה סמוך לשדה שקנה ובא לחלוק עם אחיו, ומבקש את השדה הסמוכה לזו שקנה. לרבה – כופין את אחיו משום מידת סדום, ולרב יוסף יכולים האחים לומר לו מעלין לך כנכסי דבר מריון.

שתי שדות הסמוכות לשני מקורות מים ומבקש דוקא את זו הסמוכה לשדה שקנה – לרבה כופין על מידת סדום ולרב יוסף לא, כיון שאחיו יטען שלפעמים מקור מים אחד מתייבש ואינו רוצה להפסיד בו את זכותו אלא בגורל.

שתי שדות הסמוכות למקור מים אחד – רב יוסף מודה שכופין על מידת סדום לתת לו את זו הסמוכה לשדה שקנה. אביי חולק עליו ולדעתו יכול האח לטעון שרוצה שאחיו יקבל דוקא

שדה מהצד השני, כדי שיהיה מוקף בשדות אחיו ותישמר שדהו. הגמרא פוסקת בכל המקרים הלכה כרב יוסף.^א

רגמ"ה אומר שמידת סדום שעליה מדובר כאן היא מה שאמרו בפרקי אבות (פ"ה מ"ג) "שלי שלי ושליך שלך זו מידה בינונית, וי"א זו מידת סדום". רש"י (כאן) מגדיר את מידת סדום כמצב שזה נהנה וזה לא חסר,^ב וזו גם דעת תוס' (לקמן אות ג). נראה שאין מחלוקת בין רש"י לרגמ"ה, וגם רגמ"ה יודה שרק מקרים מעין סוגייתנו מוגדרים מידת סדום. סברא פשוטה היא, וכי מי שאינו מוותר מנכסיו לחברו – כפי שנראה פשט המלים "שלי שלך ושליך שלך" – נעשה כאנשי סדום הרשעים? מאידך, הביטוי מידת סדום המופיע בשני המקורות מורה על אותו הנושא, ולכן גם רש"י יודה לרגמ"ה שהן הן הדברים.

שתי שאלות כאן: כיצד יש פער כה גדול במשנה באבות בין האפשרות שזו מידה בינונית לאפשרות שזו מידת סדום? ועוד, האם לדעתו של רש"י גם בסוגיית זה נהנה וזל"ח, אפשר לכפות בעל חצר לאפשר מגורים בחינם בחצר שאינה עומדת להשכרה לגברא דעביד למיגר?^ג

לעניין מהות הכפייה על מידת סדום – כיון שלא מצינו כאן שנצטרך את הסכמתו, נראה שאיננה דומה לדין "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני", אלא שהיא מפקיעה ממנו זכות מסוימת בממונו. כמה ראיות יש לסברא זו. אחת מהן, מה שהקשו התוס' (ד"ה "כגון זה"), למה צריך פסוק לכך שבכור נוטל אחד מצרא, תיפו"ל מדין כופין? משמע שפשוט לתוס' שב'כופין' אי"צ את הסכמתו, שאל"כ ודאי צריך את הפסוק ללמד שנותנים לבכור אחד מצרא אפי' בלי הסכמת האחים. הוכחה נוספת יש להביא ממה שמצינו דין ז"נ וזל"ח גם בהקדש שלא שייכת לגביו כפייה (ב"ק כ עמ' ב. ע"פ שיעורי ר"ש רוזובסקי).

המקרים שבהם מצאנו דין 'כופין' חוץ מסוגייתנו, מתאפיינים בכך שבעל הדין המעכב אינו מפסיד דבר ולמרות זאת אינו מוכן להיטיב לחברו, או להסכים שחברו יפעל בדרך הטובה לו. גם בסוגייתנו המעכב אינו מפסיד דבר, שהרי בכל מקרה יקבל את חלקו בירושה.^ד עוד יש לדון – האם כפיה זו היא גם להכריח לכתחילה לוותר משלו, או רק בדיעבד כשחברו כבר נהנה? בדין הדר בחצר חברו וכו' (ב"ק כ עמ' א-ב) מדובר בפשטות רק לאחר

א. מקרה נוסף הוא "קרנא זול" שאינו הכרחי לרצף הדיון דלהלן.

ב. כך גם בסוגיות המקבילות בכתובות קג ע"א, עירובין מט ע"א וב"ב נט ע"א ו-קסח ע"א.

ג. דיון בשאלה הראשונה להלן אות ו. דיון בשאלה השניה להלן אות ד.

ד. להלן נדון באפשרות להבחין בין סוגייתנו לשאר הסוגיות.

שדר, וכמ"ש התוס' שם (ד"ה "הא אתהנית"). לעומת-זאת, מצינו כפיה לכתחילה, כגון המוכר שדה לחברו ונמצאת יתרה קצת מהמידה (בבא בתרא קג עמ' ב), שמחייבים את הקונה לשלם עבור היתרה ולקנות אותה, כיון שלמוכר אין מה לעשות עם קרקע מועטה כזו, וכמו שהעיר כבר רעק"א על התוס' (ב"ק שם).⁷

ב. היחס בין סוגייתנו לסוגיית בר-מצרא

דינא דבר-מצרא נסמך על הכתוב "ועשית הישר והטוב" (ב"מ קח עמ' א). אם נאמר שהסוגיא כאן מבוססת על דינא דב"מ, קשה למה היו צריכים לנמק משום כופין וכו' ולא הביאו את הדין המקורי של עשיית הישר והטוב? ר' יונה (סד"ה "ההוא גברא") ותוס' רא"ש תירצו, שהאח שבא לקחת את השדה הסמוכה לשדה הבכור אינו דומה למי שבא מן החוץ לקנות שדה שלא הייתה לו בה זכות מעולם, שהרי כיוורש יש לו חלק וזכות בכל הירושה. אלא שקשה לפי זה, אם אפילו בדין יורש שיש לו שייכות בקרקע אמרינן כופין עמ"ס – הרי דינא דב"מ הרגיל שבו אין לאחר זכות בקרקע מיותר, ואינו חידוש כלל! ויש לומר שאמנם בנד"ד דינא דבר מצרא לבדו אינו יכול לקבוע את החלוקה ולמנוע את האחים מלדרוש גורל, שהרי זו זכותם בקרקע אביהם. אלא שמלבד דינא דב"מ יש כאן גם דין כופין על מד"ס, כיון שאין להם נזק במה שאחיהם מקבל, והוא המסלק את דרישת האחים להפלת גורל וחזר הדין לדינא דב"מ. נמצא, דין כופין הוא לויתור על זכות קיימת, כגון זכות לגורל חלוקת הירושה, או קניית פיסת קרקע קטנה שלא יהיה למוכר מה לעשות בה וכדומה. במקרים אלה אנו דורשים שלא לומר שלי שלי ושליך שליך. לעומת זאת, דין עשיית הישר והטוב אינו לויתור על מה שנמצא, אלא להימנע מעשיה כדי להיטיב לאחר, כגון להימנע מלקנות קרקע זו כדי שהשכן הסמוך אליה יקנה אותה.

במקרה אחר של דינא דב"מ בירושה – "ההוא דזבן ארעא אמיצרי דבי נשא" – נחלקו רש"י ותוס' מה הגירסא המדויקת ומה הפירוש להלכה. לרש"י מדובר באדם שקנה קרקע אצל שדה אביו, כמו בדינא דב"מ רגיל. אבל לגירסה הראשונה שמביאים התוס' מדובר שקנה בסמוך לשדה חמיו, ולאחר מכן נפל השדה לאשתו ואחיותיה בירושה. מעמדו של האיש בקרקע כזו הוא, שהוא אוכל פירות וגוף הקרקע לאישה. ייתכן שהחידוש בזה הוא שיש דינא דב"מ גם כשאין לו בעלות על הקרקע שהוא מבקש אלא רק פירות ממנה. הסיבה לכך היא שסוף סוף הצורך ברצף נובע מהשימוש ולא מהבעלות, שהבעלים מעוניין לחרוש הכל

ה. דיון בשאלה זו, להלן אות ד.

ביחד ע"י פועל אחד. לכן היו צריכים להשתמש בדין כופין עמ"ס, ואין די בדין בר-מצרא הרגיל, העוסק דוקא בקניין גמור, ובכך מתורצת הקושיא דלעיל.¹

ג. היחס בין סוגייתנו לסוגיית זה נהנה וזה לא חסר

סוגיא אחרת הקשורה לכאן היא סוגיית "זה נהנה וזה לא חסר". כבר הזכרנו לעיל את דעת רש"י המגדיר את מידת סדום כמציאות בה זה נהנה וזה אינו חסר. אף התוס' (כאן ד"ה "כגון", ב"ק כ ע"ב ד"ה "הא איתהנית") הסבירו שדין ז"נ וזל"ח מבוסס על דין כופין עמ"ס. וכך נראים דברי הרמב"ם "וכופין אותו שיהיה חברו סותם חלון זה שלמטה ועושה לו חלון למעלה שזו מידת סדום היא, וכן כל דבר שזה נהנה בו ואין חברו מפסיד ואין חסר כלום כופין עליו" (הל' שכנים פ"ז ה"ח).

אחרונים רבים מסבירים שז"נ וזל"ח פטור מלשלם, כיוון שלא לקח ממנו דבר,² אלא שלפי-זה קשה – למה היו צריכים לנמק דין ז"נ וזל"ח בסברת כופין עמ"ס? נראה שכוונתם לומר שאם היינו מגדירים שלקח את ההנאה ממנו – אי אפשר היה לטעון שזו מידת סדום, שהרי כל עסקה נעשית באופן זה. אבל כשאינו לוקח מחברו דבר, למרות שחברו יכול לעכבו שלא יהנה עד שישלם – כופין אותו על מידת סדום שלא ידרוש תשלום.

ד. דין כופין לכתחילה או דיעבד

המרדכי (ב"ק פרק שני אות טז) הביא את הראבי"ה שסובר שגם לכתחילה יוכל להיכנס לחצר חברו שאינה עומדת להשכרה ולגור בה, והלה לא יוכל לעכבו, מדין כופין עמ"ס. אבל המרדכי עצמו בשם הרבה מפרשים חולק על זה וסובר שלכתחילה יוכל בעל החצר לעכב את חברו, מכיוון שבעלותו של אדם על נכסיו כוללת את זכותו להחליט מי ייכנס אליהם ומי לא. זו גם דעת התוס' (ב"ק שם ובסוגיא כאן), אלא שהוסיפו על דברי המרדכי,

ו. אמנם לעיל (ה עמ' א ד"ה "ארבעה לצלא" בשם ר' אברהם) כתבו התוס' שגם לאריס יש זכות של מצרן בקניית קרקע הסמוכה לאריסותו, מדינא דב"מ. לפי זה שוב אין צורך בחידוש של כופין עמ"ס בנוסף לדינא דבר-מצרא. אעפ"כ הגמרא השתמשה בסברא זו, כיון שכשיש גם לשאר האחים שייכות בקרקע לא סגי בדינא דב"מ וצריך גם כופין עמ"ס, וכמ"ש לעיל.

ז. כך כתב גם הפנ"י בחידושיו לב"ק שם.

ח. נחלת-דוד בסוגיא ב"ק שם, ברכת שמואל ב"ק סי' יד ועוד.

וכתבו "שיכול למחות בו שלא יכנס לדור בבית ואפילו בחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר דהוה זה לא נהנה וזה לא חסר" – ובעניין זה מצאנו מחלוקת.

הרמ"א (סי' שס"ג ס"ו) פסק כתוס' והוסיף הסתייגות: "ודוקא שכבר דר בו, אבל לא יוכל לכופו לכתחילה שיניחנו לדור בו. אע"פ דכופין עמ"ס במקום שזה נהנה וזה אינו חסר – ה"מ בדבר דאי בעי ליהנות לא יוכל ליהנות. אבל בכה"ג דאי בעי בעל החצר ליהנות ולהרויח להשכיר חצרו היה יכול אלא שאינו רוצה אין כופין אותו לעשות בחינם" (ע"פ מרדכי ונימו"י). הנו"ב^ט דקדק בדברי הרמ"א, שרק אם היה יכול להרויח אלא שאינו רוצה לא יוכל לכופו עמ"ס, שהרי החצר כשלעצמה יכולה להיות מושכרת ויש מי שישכרנה, ואם בכל זאת בחר שלא להשכיר, סימן שיש לו סיבה עניינית שלא יגורו בה. על כן ודאי לא נכפה אותו להכניס משהו בחינם. אבל כשאין למי להשכיר או כשאינו יכול להשכיר – אין הוכחה שיש לו סיבה עניינית וכופין אותו. בדבריו ציין שדין זה נכון רק לשיטת ראב"י^ה שהביא המרדכי, ורק לפי דעת הרמב"ם בסוגייתנו שכופין עמ"ס בדבר שאין לאדם הפסד ממנו, ואסור לו "לנצל הזדמנות".^ו אבל לראשונים (מרדכי) החולקים על הרמב"ם, שאותם הביא הרמ"א להלכה (סי' קעד, א), מותר לבעל החצר לעכב את הלה מלדור בה עד שישלם לו שכירותה, גם אם אינו יכול להשכיר אותה כלל – וכסברא דלעיל שבעלותו על חצרו כוללת את ההחלטה מי יכנס ומי לא.^ז

מחלוקת זו בין הראשונים היא בהגדרת הגבול העליון של כופין עמ"ס, שמעבר לו גם רבה יודה שלא נכפה. הראשונים נחלקו גם בשאלה מתי יודה רב יוסף לרבה שכופין עמ"ס. לפי רש"י רב יוסף מודה כשאין שום יתרון הגיוני לקרקע אחת על האחרת, אלא שהצד השני רוצה לנצל את היותו של הלה בר-מצרא. לדעת תוס' יודה רב יוסף לדין כופין עמ"ס, כשהנדרש לעשות טובה אינו צריך לוותר על שום זכות שיש לו בגורל, או שאין לאחר שום עניין בחלק מסוים דווקא.^ח

ט. תניינא חו"מ סי' כד, הובא בפת"ש סי' שסג סק"ג.

י. אמנם אין הכרח לומר שהרמב"ם יסבור כך, אבל כוונתו שלפי שיטת התוספות ודאי א"א לומר שנכפה את בעל החצר ש'אינו חסר' להכניס אדם לגור בחצרו, שכן כתבו להדיא בב"ק שיכול למנעו מלהיכנס וגם שיטתם כאן מוכיחה כן. ועיין טור השלם הוצ' מכון ירושלים הגהות והערות ע"ט, פ.

יא. אמנם לדבריו נמצאת סתירה ברמ"א שבסי' שסג פסק כדעת הרמב"ם ובסי' קעד פסק כחולקים עליו, וכבר העיר על כך פת"ש סי' שסג סק"ג.

יב. כפי שיבואר להלן בשיטותיהם באות ו'.

ה. דין כופין בגברא או בחפצא

תוס' הקשו למה לדעת רבה יש צורך ללמוד מפסוק שבכור יקבל חלק אחד מצרא (להלן קכד עמ' א), הרי דין כופין כבר מלמדנו הלכה זו?⁹

ר' יונה (ד"ה "מתקיף לה רב יוסף") תירץ שהכתוב נצרך למקום שבו יש לפשוט שדה הסמוכה לירושה, שאלמלא הפסוק היינו אומרים שדווקא הוא יזכה מדינא דב"מ. עוד תירץ, שאין כופין אלא כשכבר יש לשני זכות במקום, ולא כשזכותו ומצרנותו באים כאחד. לבסוף דחה תירוץ זה, ולדעתו אכן נכפה אותו בכה"ג, אמנם הרשב"א קיבל תירוץ זה.

הסבר מחלוקתם הוא, שלדעת ר' יונה דין כופין הוא בגברא, וגם אם אין לו עדיין זכות בממון עצמו – סו"ס יש במציאות זו מידת סדום. אבל לדעת הרשב"א דין כופין הוא למי שיש זכות קיימת **בחפצא**.¹⁰ אמנם יש להקשות על שיטת הרשב"א מכך שרב יוסף מודה בירושת תרי ארעתא אחד ניגרא שכופין עמ"ס, והרי שם אין זכות קודמת בממון! אך י"ל שבכל מקרה יש לבדוק מהו אופן החלוקה הראשוני שאותו יש לשנות בכפייה משום מידת סדום. כאשר דנים בשאלה איזה משני שדות שונים יש לתת לבר-מצרא – הדיון הוא בחפצא ואם אין לאחד מהם זכות קודמת בשדה אזי אין כופין עמ"ס. לעומת זאת, כאשר יש שתי אפשרויות חלוקה זהות – שדה מול שדה, או מחצית מכל שדה – והדיון הוא על אופן החלוקה, אפשר לכפות על מידת סדום גם בגברא, ללא שייכות קודמת בקרקע.¹¹

הרשב"א כתב שלפי התירוץ השני של ר' יונה (שהוא תירוץ שהרשב"א קיבל), מחלוקת אביי ורבא בדין חלקו של יבם איננה קשורה למחלוקת רבה ורב יוסף בדין כופין עמ"ס, מכיוון שהדיון שלהם הוא כשקדמה חלוקה למצרנות ואילו רבה ורב יוסף נחלקו כשקדמה מצרנות לחלוקה. אבל לפי התירוץ הראשון (שהוא התירוץ שקיבל ר' יונה) נחלקו אביי ורבא במקרה שיש בר-מצרא, ושניהם סוברים כרב יוסף שהלכה כמותו, שהרי גם אביי שסובר שיבם מקבל אחד מצרא – לא תולה זאת בדין כופין, אלא בדרשת הפסוק שעשתה את היבם כבכור.

לפי מחלוקת ראשונים זו גבולותיו של דין "כופין" נבחנים פעם נוספת, והפעם בשאלה האם יש דין כופין על הגברא או רק דרך זכויות ממון קיימות.

יג. ותירצו שלושה תירוצים שאינם חלק מהדיון בשיעור זה.

יד. ר' שמעון שקאפ, שיעורי ר' שמואל רוזובסקי, מהדיר ר' יונה.

טו. עיין עוד בעניין זה לקמן אות ח

ו. הנימוק לטענת מעלינן

האוקימתא בסוגיא

לרש"י – כל הסוגיה מתפרשת במקרה של בר-מצרא חוץ מקרנא זול.
 לרמב"ם – כל הסוגיה במקרה של בר-מצרא.
 לר"ת – רק המקרה הראשון הוא דינא דבר-מצרא ולא כל שאר הסוגיה.

סברות הסוגיא

לדעת הרמב"ם טענת 'מעלינן' חייבת להיות מבוססת על נימוק הגיוני של ערך הקרקעות. מדובר בקרקעות שאין ערכן שווה וחולקים אותן לפי הערך, ואז יכולים האחים לומר שהם חפצים דווקא בעידית בשטח קטן או דווקא בכינונית בשטח גדול, ולכן הם דורשים גורל. גם רש"י מסביר את טענת 'מעלינן' כטיעון הגיוני, אך כזה התלוי בידי שמים – שלעתים על שדה אחת יורד גשם ועל השניה לא. אולם, לדעת ר"ת אין צורך בנימוק הגיוני, וטענת 'מעלינן' מבוססת על הזכות העתידיה שאולי תבוא הקרקע לידי ויוכל לדרוש עבורה סכום גבוה מהאח שהוא בר מצרא שלה. כך הסביר מהרש"א את דעת התוס' לפי דברי הרא"ש "ואין בזה משום מידת סדום שהרי יש לנו זכות בגורל זה, שאם יפול לנו הגורל בין שתי השדות הרשות בידינו שלא נחליף עמך אם לא בדמים יקרים, גם עתה נמי אין אנו מבטלין חלקנו בשבילך" (רא"ש סי' מו). כלומר, יש לאחים כבר עתה זכות בקרקע שאותה הם מוכרים לאח המבקש שיוותרו על זכות הגורל שלהם. אמנם רבה שחולק סובר שכיון שכל הסיבה לעלייה העתידיה של מחיר הקרקע אינה אלא מחמת מצרונתו של זה – זו היא מידת סדום (ע"פ רא"ש הנ"ל). נראה שלדעת רבה זו מידת סדום רק מכיוון שזכות זו איננה ממשית כרגע. שהרי לו היה בעל קרקע נותן קרקעו לאחר ובר-מצרא רוצה לקנותה ממנו – ודאי שמותר לו להעלות את דמיה כשרואה שהוא מעוניין בה מאוד, למרות שמחירה בשוק אינו כה גבוה.^{טז}

הנחלת-דוד חלק על מהרש"א, ולדעתו מסוף דברי התוס' נראה שאינם מסבירים כרא"ש. לכן נראה להסביר שלדעת ר"ת האח שמוותר מוכר את הזכות לגורל שיש לו עכשיו בנכסים. לדעתו זו זכות ממשית לעשות גורל על כל נכס ולהחליט אם הוא בעלים עליו. אמנם בתרי ארעתא אחד ניגרא לא יוכל לטעון "מעלינן", כיון שסוף סוף מקבל אחת מהן בגורל אלא שלא עושים גורל על כל חצי שדה, בגלל שכופין עמ"ס.

טז. זאת בתנאי שאינו מעמיד את הקרקע למכירה. במקרה כזה לא יוכל להפקיע את מחירה רק עבור הבר-מצרא (ע"פ רמב"ם שכנים יד,ד).

דיון זה מבהיר מאוד מדוע במשנה במסכת אבות סמוכה מידת סדום למידה בינונית. שהרי נחלקו אמוראים וראשונים בשאלה האם ניצול מצב של בר-מצרא הוא מידת סדום, ונמצא שמה שלדעת רבה הוא מידת סדום, ייחשב זכות ראויה לדעת רב יוסף, ומה שר"ת יגדיר כזכות ראויה ייחשב לדעת הרמב"ם למידת סדום.

רש"י העמיד את סוגייתנו דוקא כשכבר יש בר-מצרא, כיון שאל"כ אין דין כופין בגברא וכדעת הרשב"א לעיל. לכן הוצרך להעמיד כשקנה שדה, ודין כופין הוא בחפצא. אלא שצריך להסביר את מ"ד אין כופין גם בכה"ג, ולכן צריך נימוקים טובים לטענותיו. לעומתו, תוס' סוברים שבסוגייתנו מדובר כשאין עדיין בר-מצרא, כיון שלדעתם יש דין כופין בגברא ואי"צ שתהיה לו זכות לכפיה דרך החפצא. ממילא, כיון שדין כפיה דגברא חידוש הוא – ויכל להתעקש שלא לעזוב את מקומו, בלי צורך לנמק את דבריו.

ז. שיטת הרמב"ם

לדעת הרמב"ם רק אם היה הבדל בטיב הקרקע או בקרבתה למקור מים, אין האחרים חייבים לתת לו את הקרקע הסמוכה לשדהו וייטול ע"פ גורל, שכך כתב "אם היתה הקרקע שווה ואין מקום טוב או רע וחולקין לפי המידה בלבד – אם אחד מבקש שיתנו לו שדה ליד המיצר שלו אינם יכולים לעכבו, שזו היא מידת סדום"..."(הל' שכנים פי"ב ה"א). הכלל לדעתו הוא, שבכל דבר שהוא טוב לזה ואין לחברו הפסד בו – כופין על מידת סדום. הכס"מ הקשה על ההלכה הראשונה, שלכאורה היא כדעת רבה ולא כרב יוסף שהגמרא פסקה כמותו, ותירץ בשלושה אופנים:

דעת הרמב"ם כשיטת הגאונים שהוזכרה ברא"ש (ס"ס מו), שרק אם האחים מציעים כסף עבור הקרקע יכולים לעכבו מלקבלה, וכאן מדובר שלא הציעו. **המקרה שעליו דיבר רב יוסף** לא היה כשהקרקעות היו שוות זו לזו, והמעשה בתרי ארעתא אתרי נגרי – שלעתים אחד מתייבש ואחד לא – הוא מעין פרשנות למקרה הראשון של רב יוסף.

הרמב"ם לא גרס "הלכתא כרב יוסף" על הסוגיא הראשונה אלא על השניה. ה"ה פירש שהרמב"ם הלך בשיטת ר"י מיגש,¹⁷ שלדעתו הסוגיא עוסקת במקרה שהקרקעות אינן שוות זו לזו והוא רוצה דוקא את הסמוכה לו, בין אם זיבורית ששטחה גדול יותר ובין

יז. לכס"מ לא היה ספר חידושי ר"י מיגש שהוא מקור שיטה זו, לכן גם לא הסביר את ה"ה לפי דבריו, למרות שלדבר אחד נתכוונו. נמצא שתירוצו השני של כס"מ הוא הקרוב לדעת הרמב"ם.

אם עידיית ששטחה קטן יותר. במקרה זה, כיוון שבין כך ובין כך צריך לשום את הקרקע הטובה יותר מול הפחות טובה, יאמר לו חברו שהוא מעדיף בדיוק את אותה שדה שגם הוא רוצה. לפעמים יאמר שקרקע קטנה טובה לו יותר, ולפעמים יאמר שקרקע פחות טובה אבל גדולה יותר נחוצה לו בדיוק לעניין שהוא צריך, ולכן יוכל לטעון טענת מעלינן. אבל כשהקרקע שווה בערכה או בנתונים הסובבים אותה, כגון נהר או דרך, תהיה זו מידת סדום לנצל את ההזדמנות שהלה רוצה דווקא את הקרקע הקרובה אליו.

ח. עיקר דין חלוקת השדות

עיקר דין חלוקת שדות היורשים הוא עניין מרכזי ויסודי שממנו יוצאת נפק"מ למעשה. נחלת-דוד מראה כיצד לפי כל שיטה מסתכלים אחרת על החלוקה היסודית. הרא"ש (סי' מז) הביא את דברי ר' יונה שדקדק ממה שרב יוסף הזדקק לדין כופין כדי לתת שדה שלמה לכל אחד (ולא חצי בכל שדה), שעיקר דין חלוקת שדות הוא שכ"א מקבל חצי בכל שדה. הנח"ד מסביר שטעם הדבר הוא מפני שלשיטת ר' יונה, הסובר כר"ת, טענת 'מעלינן' היא ניצול מצבו של הבר-מצרא בלי נימוק הגיוני. לכן היה להם קשה למה את דין תרי ארעתא אתרי נגרי לדעת רב יוסף, היתה הגמרא צריכה לנמק בסברא שמא יתייבש הנגר? יכול היה לומר סתם מעלינן. מכאן הסיקו שדין זה לא עוסק במקרה שבו יש לאחד מהאחים שדה על המצר, אלא שדנים בשאלה היסודית כיצד מחלקים ירושה, האם כל שדה מתחלקת לשנים או מחלקים שדה מול שדה. על זה אמר רבה כופין וכו', ורב יוסף חלק. ממילא הוצרכו לפרש כן גם בתרי ארעתא אחד ניגרא, שאם נרצה לחלק כל שדה לשנים – לא יהיו שדותיו סמוכות זו לזו, שבזה מודה רב יוסף שיש מידת סדום אם לא ניתן לו שדה שלמה. מכאן למדו ר"ת ור' יונה שהחלוקה היסודית היא חצי בכל שדה, שאם לא כן על מה הוויכוח ביניהם? לדעת רש"י והרמב"ם הסוגיא כולה דנה בבר-מצרא, והסיבה לטענות היא רצונו של הב"מ לקבל את השדה הסמוך לשלו, גם במקרה של תרי ארעתא אחד ניגרא. לכן ברור שלדעתם החלוקה היסודית של הירושה היא תמיד שדה מול שדה ולא חצי בכל שדה.

מכאן יצא לנח"ד תירוץ נפלא לקושית התוס' (ד"ה "כגון זו"), למה הוצרך רבה להביא פסוק לגבי דין בכור? לדעתו, לפי רש"י הפסוק נצרך למקרה בו יש שני שדות סמוכים זה לזה ושדה אחד במקום אחר, כל שלושת השדות שווים בערכם, ולפשוט יש שדה במצר השניים. אם היינו באים רק מדינא דבר-מצרא – הרי לפשוט יש כבר שדה ליד השניים,

ולמה נעדיף את הבכור לתת לו שתי שדות באותו מקום על פני הפשוט שכבר נמצא כאן? אבל מאחר שהפסוק משווה את שני חלקי הבכור – ניתן לו את שניהם גם כשלפשוט יש שדה על המצר. אמנם תוס' לא יכלו לתרץ כך, שהרי לדעתם החלוקה הבסיסית בשדות היא מחצית בכל שדה, והתורה אמנם חידשה שהבכור יקבל שדה אחד רצוף ולא שני חצאים בשני שדות – אבל אם מקבל שדה שלמה בשני מקומות בזה לא דיבר הכתוב. לדעתו של הנח"ד, במקרה כזה יאמר ר"ת שהבכור יקבל שני שדות מרוחקים והפשוט יקבל אצל שדהו.